

Anonymiteten, trykkefriheden og forfatterrollens forandring i 1700-tallets Danmark

Henrik Horstbøll

Når en tidlig moderne trykt tekst skal finde sin plads i boghistorien er det oftest bogtrykkeren, som er den centrale person. Den trykte kolofon med oplysning om bogtrykker samt år og ofte dato for trykningens afslutning fikserer bogen i tid og rum, hvor den håndskrevne bog ofte var en tidløs genstand for afskrift og tilskrift. Spørgsmål og konflikter om ophavsret handlede om hvilke bogtrykkere, der havde privilegium eller anden ret til at trykke en tekst. Forfatteren eller tekstens ophav var ikke i fokus i den tidlig moderne bog, og i titelbladets historiske udvikling er det umiddelbart vanskeligt at se, hvorfor forfatteren medtages eller udelades.¹

I litteraturhistoriske traditioner vinder det retrospektive forfatterskab over bøgernes materialitet. Holbergs værker fremstår fra begyndelsen som Holbergs værker, og historiske spørgsmål om deres pseudonyme eller anonyme ophav og udgivelse er oftest tekniske, filologiske detaljer.²

En bibliografisk tilgang kan bidrage til at belyse forfatterens faktiske synlighed eller anonymitet. Den danske nationalbibliografi Bibliotheca Danica gør det muligt på en kvantitativ måde at undersøge anonymitetens anvendelse i forskellige genrer: danske romaner og fortællinger, enkelte danske skuespil og danske digte af enkelte forfattere. (Anonym med identifikation betyder at publikationen er anonym, men at forfatteren er identificeret i bibliografien og anført i skarp parentes.)

Den markante forandring af forfatterrollen indtrådte i de sidste årtier af 1700-tallet og efter 1800. Der var genrespecifikke forskelle: 1700-tallets få nye danske romaner og fortællinger var overvejende anonyme. Det store marked for traditionelle historier og fortællinger som Holger Danske, Magelona og Kong Appolonius fandtes fortsat i 1700-tallet, og disse historier var anonyme fra begyndelsen. De nye eller moderne romaner fortsatte oftest denne anonymitet, selv om deres ophav var kendt. I *En kort Afhandling om Romaner* behandlede F.C. Schönau i 1753 de gamle anonyme romaner parallelt med de moderne, og han forsøgte at sætte navn på 'de nyere Roman-Skribentere'.³ Anderledes efter 1800, hvor forfatteren var på titelbladet i den dansksprogede romanproduktions vækst.

For de danske skuespils vedkommende er billedet mere sammensat. Holbergs pseudonyme skuespil vejer tungt i 1720erne, mens det resterende 1700-tal efter 1730 opregner 130 uden forfatterophav og 177 med

ophav. Den eksplosive udvikling i 1800-tallet følger det generelle billede, dog med anonyme indslag. Forfatterrollens forandring er mere entydig i genren danske digte af enkelte forfattere. Fra 1700 til 1779 finder vi 114 digte med forfatter, men 216 anonyme udgivelser. Tendensen vender generelt efter 1770'erne og markant efter 1800. De anonyme digtes ophav er oftest kendt, og hele forfatterskaber er anonyme. Eksempelvis var hele Christian Falsters omfangsrige digtning, som blev trykt i mange forskellige udgaver og oplag mellem 1720 og 1752, anonymt.⁴ Falster var rektor på latinskolen i Ribe fra 1723 til sin død i 1752. Hans digtning var udbredt og velkendt. I standssamfundet vidste patroner og andre interesserede hvem, der skrev hvad til hvem, og måske stod embedsmanden, rektor Falster i vejen for digterens rolle, som forblev anonym.

Konteksten for forfatterrollens forandring var først og fremmest bogmarkedets lovmæssige rammer. Forfatterens muligheder var afhængige af, hvem der havde ret til at udgive hvad, det vil sige spørgsmål om ophavsret; samt spørgsmål om hvad man kunne trykke, det vil sige censurlovgivning. På begge områder ændrede nye forordninger forfatterens situation. Bogmarkedet fik en ny økonomisk ramme med en forordning mod eftertryk i 1741, og de politiske rammer undergik store forandringer: den gamle censurlovgivning, som rakte tilbage til reformationstiden, blev dramatisk ophævet med en forordning om ubegrænset trykkefrihed i 1770. Den ubetingede trykkefrihed blev betinget i 1773, uden at forensur blev genindført, mens trykkefrihed reelt ophørte med forordningen om trykkefrihedens grænser fra 1799.

Anonymitet 1700–1830

Danske romaner og fortællinger BD 4: 443–452

Udgivelsesår	Anonym (identifikation)	Anonym (ukendt)	Anonym sum	forfatter
uden år før 1700				2
1700 – 1709				
1710 – 1719				
1720 – 1729	1		1	
1730 – 1739				
1740 – 1749				
1750 – 1759	6		6	
1760 – 1769	6		6	
1770 – 1779	14	2	16	2
1780 – 1789	7	1	8	8
1790 – 1799	7	1	8	5
1800 – 1809	1		1	17
1810 – 1819	1		1	20
1820 – 1829	1	2	3	85

Anonymitet 1700–1830

Enkelte danske skuespil BD 4: 307–350

Udgivelsesår	Anonym (identifikation)	Anonym (ukendt)	Anonym sum	forfatter
uden år	4	2	6	6
før 1700	0	1	1	7
1700 – 1709	1	1	2	2
1710 – 1719	0	0	0	0
1720 – 1729	16	2	18	2
1730 – 1739	3	2	5	1
1740 – 1749	12	3	15	20
1750 – 1759	9	2	11	18
1760 – 1769	8	2	10	18
1770 – 1779	21	14	35	42
1780 – 1789	23	6	29	32
1790 – 1799	22	3	25	46
1800 – 1809	4	2	6	66
1810 – 1819	10	2	12	142
1820 – 1829	22	2	24	139

Anonymitet 1700–1830

Danske digte af enkelte forfattere BD 4: 211–65

Udgivelsesår	Anonym (identifikation)	Anonym (ukendt)	Anonym sum	Forfatter
uden år	48	22	70	25
før 1700	15	36	51	15
1700 – 1709	4	19	23	6
1710 – 1719	6	7	13	9
1720 – 1729	31	13	44	10
1730 – 1739	26	5	31	6
1740 – 1749	19		19	7
1750 – 1759	19	8	27	16
1760 – 1769	22	1	23	31
1770 – 1779	23	13	36	19
1780 – 1789	42	11	53	63
1790 – 1799	24	13	37	52
1800 – 1809	4	1	5	95
1810 – 1819	4	1	5	123
1820 – 1829	16		16	125

Autor og ophavsret

I en klassisk artikel sammenknyttede Martha Woodmansee den moderne forfatterrolles opkomst med kampen om ophavsret i 1700-tallet:

In my view the 'author' in its modern sense is a relatively recent invention. Specifically, it is the product of the rise in the eighteenth century of a new group of individuals: writers who sought to earn their livelihood from the sale of their writings to the new and rapidly expanding reading public.⁵

Forfatteren var økonomisk afhængig af bogtrykker og/eller boghandler, fordi det traditionelle privilegiesystem udelukkende beskyttede dem. Kongen, fyrsten eller den regerende myndighed gav typisk mod en ydelse privilegium på bestemte bøger til bogtrykkere i et bestemt åremål inden for jurisdiktionens geografiske grænser. Hvis et værk ikke havde en privilegeret udgiver, så var det tilladt at trykke og udgive det. Martha Woodmansee arbejdede fortrinsvis på grundlag af tyske kilder, men forholdene var ikke anderledes i Danmark, hvor det gamle privilegiesystem blev suppleret og afløst af en generel forordning mod eftertryk i 1741.

Bogtrykkeren eller ”første Forlægger” var stadig helt i centrum af forordningen mod eftertryk, men forfatter eller ”Author” blev nævnt som besidder af ophavsret parallelt med den første forlægger:

ingen maa understaae sig, at oplægge, eftertrykke eller eftertrykt indføre, eller falholde nogen Bog eller Skrift, som en anden herinde, justo Titulo, sig haver forhvervet, ..., under alle Exemplariers Confiscation og anden vilkaarlig Mulct; Med mindre det kan haves med Authoris eller den første Forlæggers gode Minde og fuldkomne Tilstaaelse.⁶

Nye bøger skulle beskyttes mod eftertryk, fordi de havde omkostninger for første forlægger. Der nævnes i forordningen bekostning af køb, oversættelse, korrektur og forbedringer, men ikke specielle løbende udgifter til forfatter. Author nævnes udelukkende som rettighedshaver sammen med første forlægger: Kun med authors eller den første forlæggers gode minde og fuldkomne tilståelse kunne en bog trykkes og udgives.

Der var dog mange undtagelser. Ved siden af bøgerne med ophav fandtes salmebøger, katekismer og ABC-bøger samt andre såkaldt ”forhen trykte bøger”, som ingen længere havde specielt privilegium på. Når de var udsolgte, og ikke var blevet genudgivet inden for et år, et halvt år eller et kvart år – alt efter skriftets størrelse og kostbarhed – så stod det frit for at udgive dem. Det samme var tilfældet ”om end Author eller den første Forlægger kunde være i Live, men dog lod den henligge, og ikke inden en vis Tiid, saasom i det høyeste inden et Aars, et halv Aars eller et Fierding Aars Forløb, ligesom Skriftet var stort eller kostbart til, efterat samme var aldeeles bortsolgt, begynde at oplægge det igien; Thi i saa fald maa det staae en anden frit for, at oplægge samme Skrift, efterdi det er at formode, at den retmæssige Eyere, ved længere Forhaling, sin Ret dertil kand have overgivet.”

Det handlede om at beskytte reelt eksisterende bøger på markedet. Skriftet skulle inden for snævre tidsrammer findes som bog for at være omfattet af forbuddet mod eftertryk.

Skrifter kunne tabe deres ophav og blive en del af en kollektiv bogkultur. Men omvendt var det nu muligt for bogtrykkere, forlæggere eller forfattere at fastholde retten til et efterspurgt skrift på markedet uden at besidde et specielt privilegium.

Forbud mod eftertryk var en vigtig forudsætning for eksistensen af stabile relationer mellem forlæggere, bogtrykkere, forfattere og bogmarked – det vil sige for en stabil trykt offentlighed, men forfatterens økonomiske situation blev ikke umiddelbart anderledes. Det var stadig normalt at bogtrykkeren/forlæggeren købte retten til at trykke skriftet af forfatteren, hvorefter udgiveren havde såvel risiko som gevinst ved bogsalget. Hvorledes forfatterne skulle få andel i overskuddet fra deres succeshistorier blev et voksende problem under det litterære markedes ekspansion i 1700-tallet.

En af århundredets mest læste skønlitterære forfattere Christian Fürchtegott Gellert blev økonomisk understøttet af mæcener, mens hans populære ”Fabeln und Erzählungen” fra 1746–1748 alene gjorde hans forlægger hovedrig.⁷ Friedrich Gottlieb Klopstock foreslog i 1772 sine forfatterkolleger selv at udbyde deres værker i subskription i stedet for at overlade deres litterære ejendom til bogtrykkernes og forlæggernes subskriptioner.⁸ Klopstock var en af sin tids betydeligste tyske forfattere, som havde blik for, at digtekunsten havde fået et nyt økonomisk grundlag, men selv skyldte han ikke markedet sin eksistens som forfatter.

I 1751 kom Klopstock til København, hvor han var indbudt af Frederik 5. og dennes udenrigsminister J.H.E. Bernstorff. Han blev installeret i det nybyggede Bernstorffske palæ på Amalienborg, hvor han levede frem til Bernstorff blev afskediget i 1770 af den nye magthaver Johan Friedrich Struensee.⁹ Klopstocks opgave var at deltage i den københavnske salonkultur samt at digte sit storværk *Messias*, som han fik udgivet i København. Klopstock stod ikke på titelbladet som forfatter, men ingen var i tvivl om værkets ophav.¹⁰ Forfatterrollen, digtningen og det økonomiske litterære marked var stadig helt uforbundne størrelser i Klopstocks karriere. Samtidig med at han på royal pension digtede på Amalienborg, forsøgte den unge nordmand Jacob Christian Bie uden støtte fra salonkulturen at bryde igennem som levebrødsforfatter i København. Hans eksempel er ganske specielt, men giver alligevel almenlydig indsigt i forfatterens vilkår på bogmarkedet mellem 1765 og 1771.

Forfatteren Jacob Christian Bie mellem censur og trykkefrihed

Bie var født i Trondhjem i 1738, og i 1764 blev han nyuddannet jurist i København. Men det var som digter, han ville slå igennem og blive berømt. I 1765 fik han udgivet en samling *Originale Danske Moralske Fabler, i bunden Stiil af Jacob Christian Bie. Studios. Philosoph. & Juris* på det ansete Berlingske Trykkeri. Fabeldigtning var en yndet genre som alment dannende oplysningslitteratur ved midten af 1700-tallet, og Bie måtte reklamere med, at hans moralske fabler var originale og danske. B.J. Lodde havde oversat Christian Furchtegott Gellerts fabler til dansk som

Forsøg til en Dansk Oversættelse af Gellerts Fabler og Fortællinger. Udgaven er uden år, men N.M. Petersen daterer oversættelsen til 1751.¹¹ Joh. Arndt Dyssel fortsatte med *Poetiske Forsøg til moralske Fabler og Fortællinger efter Gellerts Maade* i 1755 og 1758. På dette marked for moralske fabler meldte Jacob Christian Bie sig i 1765.

Den første af Bies originale danske moralske fabler hed ”Lærken og Gaasen”, og den afsluttende ’morale’ om digterens vilkår var ganske enkel:

Berømmelse i Øret snurrer/Men Tarmene i Maven knurrer;/Enhver,
som leve kan af Vind,/Maae gode Vers med Lærken skrive/Men hvo
som spække vil sit Skind/ Sig maa i Gaasens Sælskab give.¹²

Bie tragtede efter berømmelse som digter, men det var ikke et levebrød. For at leve som skribent måtte han arbejde som ugebladsskribent, og han udgav et ugeskrift, som hverken har titelblad, oplysninger om forfatter eller trykkested: *Novitianus*.

Fra d. 16. maj 1765 kastede Bie sig ud i rollen som journalist, eller ”nouvelliste”, der var samtidens franske betegnelse for poetiske nyhedsformidlere og rygtesmede, som forsøgte et konfliktfyldt samliv med censurens hårde greb om avispressen. *Novitianus* udkom med otte sider ad gangen i oktavformat frem til og med nr. 20 fra den 26. september, hvor Bie måtte flygte for at undgå fængsling. Som digter stod Bies navn på titelbladet, som *Novitianus* var han anonym.

Forcensuren på Københavns universitet satte grænser for *Novitianus* ”nyheder”, for ugebladene bærer hver især imprimatur fra en professor B. Möllmann, professor C. G. Kratzenstein eller professor C. Horrebow. I stedet causerede Bie over tidens emner, eksempelvis og meget nærliggende, forfattervirksomhed og skrivesyge:

Jeg tror at i dette Seculo er hvert andet Menneske befængt med Skrive-Syge. Ja! Maaske *Novitianus* selv? Kan gjerne være! Hvo som vil rai-sonnere om andre, maa taale den samme Skiæbne selv. I Fald jeg var en Capitalist, og havde Lyst til at entreprenere, vilde jeg i disse Tider aldrig anlægge anden Fabriqve end en Papiir-Mølle. [...] Er ikke alt det der skrives saa vigtigt og fornuftigt, det ernærer dog Bogtrykkere, beriger Boghandlere og tiener Urte-Kræmmere, og det som endda mere er, foranlediger andre til at censurere det, og derfor kan i visse Maa-der et slet Skrift ansees som en Hvæsse-Steen, hvorpaa en vittig Hier-ne kan skiærpes.¹³

Bie levede i en situation, hvor der var meget kort fra tanke til tryksværte, og han levede i en selvforståelse, hvor ”en Skribent eller Autor” i fortiden var så sjælden som en Phoenix, ”nu derimod er de flere end Fluer i Sep-tember Maaned.”¹⁴

Det var ikke som *Novitianus*, at Bie måtte flygte fra truslen om fængsel d. 26. september, men som digter: Bies danske moralske fabler var blevet

godkendt af censoren, professor Kratzenstein, men det forhindrede ikke eftercensuren i at ramme hårdt, da det gik op for hoffet, at Bie i fabelgenrens forklædning havde behandlet årets store skandale ved hoffet. Lensgreve Christian Conrad Danneskiold-Laurvig havde i marts 1765 bortført Mette Marie Rose fra Det Kongelige Teater og holdt hende i sit hus nogle dage, før han af kongen blev tvunget til at sætte hende fri.¹⁵ I Bies sjette fabel "Om Bæveren" anklagede han hoffet og Frederik 5. for uretfærdighed og hykleri.

Chefen for Danske Kancelli, som havde opsyn med censuren, B. W. Luxdorph bemærkede i sin dagbog d. 3. oktober 1765: "Bhie skulle for den 6te Fabel efter Kgl. Resolution sættes paa Christiansøe, men undvigede. Bogen blev confisqueret." Luxdorph mente, at Bie på grund af anklagen for uretfærdighed havde fortjent en hård straf, men fordi han var et ungt menneske, som rimeligvis havde handlet ubetænksomt, så indstillede kancelliet, at han til advarsel og forbedring hensattes på Christiansø indtil videre.¹⁶

Bies flugt var ikke af lang varighed for fra februar til og med maj 1766 forfattede han *Kongelig allernaadigst privilegerede Danske maanedslige Skjald-Tidender*, således som det fremgår at titelbladet "skrevne ved J. Chr. Bie". De poetiske nyheder i *Skjald-Tidender* var ellers siden 1761 blevet sat på vers af Niels Prahls på Adressekontoret. Bie arbejdede fire måneder på Adressekontoret, mens han burde sidde på Christiansø! Frederik 5.s død i januar 1766 var sandsynligvis baggrunden for at Bie kunne træde frem igen i februar, og senere på året noterede Luxdorph i sin dagbog d. 19. august 1766: "Bhie bliver pardonneret".

Bie havde fået foden inden for på Adressekontoret, som udgav den mest udbredte publikation i København: Adresse Avisen. Under Hans Holcks ledelse blev Adressekontoret og dets trykkeri centrum for udgivelse af populære håndbøger og tidsskrifter, og i 1767 fortsatte Bie sit arbejde på Adressekontoret med et nyt projekt: den månedlige avis *Den poetiske Nouvellist*, som blev udgivet med Bie på titelbladet fra januar frem til december 1767.

I årene 1766 og 67 var Bies produktivitet enorm. I 1766 udgav han et digt på 106 sider *Jacobi Ilias. En Beskrivelse over den store Drikke-Helt Biberius i Alexandrinske Vers med hosføyede mythologiske Anmærkninger* hos bogtrykker Lars Nielsen Svare. Ligeledes i 1766 udkom *Moralske Tanker i bunden Stiil skrevne ved Jacob Christian Bie, Studios. Philosophiæ & Juris*. Trykt og bekostet af August Friderich Stein. Bie forsøgte sig stadig som digter i bunden stil med akademisk titel på titelbladet. De moralske tanker var dediceret til kongehuset, og han udgav også flere lejlighedsdigte i forbindelse med royale bryllupper og lignende. Han forsøgte at finde vej ind i Klopstocks litterære verden, hvor kongehuset var vært, men det mislykkedes: Bie var bedre i den ubundne stil end den bundne. Da han i 1767 udgav et bind af *Originale Danske Moralske Fabler* hos bogtrykker Paul

Herman Høecke, havde han indset det. Der var tale om en fortsættelse af de forbudte fabler fra 1765, og han dedicerede de nye fabler til sin skomager: ”Vi leve nu i en Tid da lidet eller intet er at fortiene, men ofte meget at tabe ved Skrifter, da nu min Skrive Lyst ikke vil ophøre og jeg gjerne vilde høste nogen Nytté af mit Arbeyde, saa har jeg foresadt mig Efterdags at dedicere mine Skrifter til mine Creditorer, jeg gjør Begyndelsen med min Skoemager [...] Med det første vil jeg tilskrive min Bogtrykker Et.”¹⁷

Ved siden af Adressekontoret arbejdede Bie således med mange forskellige bogtrykkere, men selv med denne hektiske produktion kunne han med kone og barn ikke leve af indtægterne. Med *Den poetiske Nouvellist* på Adressekontoret gik det heller ikke, selv om den rummer nogle af Bies bedste vers. I det sidste nummer fra december 1767 skrev han ”Da Nouvel-listen herefter udgaer for min egen Regning, ombedes de Herrer Velyndere, som den ville holde, at lade sig antegne enten hos mig selv hos Sr. Maria-ger i Vognmagergaden, eller hos min Fader hos Bildthugger Koppen i Aabenraae.” Samarbejdet med Adressekontoret var forbi, og Bies avis ophørte.

Bies ønske om at leve som skribent og autor var mislykkedes, og i begyndelsen af 1768 tvang hans økonomiske forhold ham til at ansøge sin tidligere plageånd B.W. Luxdorph i Danske Kancelli om embede som prokurator.¹⁸

Bie fik bestalling som prokurator i 1768, men da ubegrænset trykkefrihed blev indført d. 14. september 1770 fik han det redskab i hænde, som han havde savnet i fem år. Inden udgangen af 1770 havde han med boghandler Johan Gottlob Rothe som forlægger anonymt udgivet pamfletten: *Philopatreias trende Anmærkninger. 1. Om de dyre Tider og Handelens Svagthed. 2. Om Rettergang. 3. Om Geistlighedens Indkomster*. I litteraturhistorien huskes Bie alene for at have indledt trykkefrihedens økonomiske og politiske debat med denne pamflet. Boghandler Rothe, som havde til huse på Børsen nr. 8, havde fået skriftet trykt hos Jonas Lindgren på Sorø Akademi, som i forvejen nød en vis censurfrihed. Men da myndighederne ikke reagerede på *Philopatreias* var isen brudt, og pamfletterne strømmede fra trykpressen. Ikke mindre end 62 af dem omhandlede *Philopatreias*: Bie havde leveret årets største begivenhed på bogmarkedet, og omsætningen på Børsen nr. 8 var stor.

Med stor fornemmelse for hvad der optog sindene, rettede *Philopatreias* sin kritik mod tre forhold: de høje priser på brød og andre fødevarer, som han gav godsejernes spekulation i kornpriser skylden for; endvidere mod sagførernes ublu salærer, som forhindrede fattige i at opnå ret og retfærdighed; og endelig mod præsternes indtægter, som han mente var både samfundsskadelige og umoralske. Den skjulte kornspekulant, den griske sagfører og den grådige præst – tre velkendte fjendebilleder i den førindustrielle folkelige forestillingsverden i Europa. Med censurfriheden i ryggen kunne Bie føre fjendebillederne helt til tops i staten. Brødpriserne

skyldtes regeringens egennytte og egoisme. De største godsejere havde for megen indflydelse i landets regering, og de sammenblandede politik og private interesser: »Ministre bør være Ministre, og Handelsmænd Handelsmænd; thi ellers bliver de første alting og de sidste Stoddere«. Ligeledes nød kirken og præsteskabet en særstilling i staten på det almenes bekostning, og »blev blot Gejstlighedens Indkomster formindskede, da ville vi vist finde flere lærde, skønt færre fede, Præster«. Det var sager, alle havde en mening om, og dagsordenen var sat for debatten: præsternes forhold og indtægter samt handels- og finanspolitik blev fra begyndelsen de centrale emner for de censurfrie tryksager i 1771.

I hele det intellektuelle og sociale hierarki blev Philopatreas genstand for debat: som noget aldeles nyt opstod en politisk økonomisk debat, hvor statens politik kom under anonym kritik. For Bie selv blev trykkefriheden en katastrofe. Han havde forsøgt at leve af sin skrift og samtidig skrive sig ind i det litterære samfund. Nu skrev han sig helt ud af det og gik til grunde. Året før trykkefriheden havde han krydset en grænse, som var lige så farlig at krydse som kritik af hoffet og regeringen: Bie var gået på prædikestolen i Hvidovre kirke d. 6. juli 1769.

Med udgangspunkt i Højsangens tredje kapitels første vers ”Jeg ledte om Nætterne i min Seng efter den, min Sjæl elskede” holdt Bie en på overfladen korrekt prædiken, som i realiteten var både komisk og frivol. Bie refererede til Martin Luthers tolkning af teksten som en emblematiske allegori, hvor Højsangens brud var en lignelse for kirken, mens hendes brudgom var Jesus, Messias. På den baggrund dvælede Bie ved brudens attributter, ikke mindst hendes bryster, som opammede kirkens børn, og selv om han sagde: ”Vi ville forbigaa Sammenligning imellem Kirkens 2de Sakramenter og Brudens 2de Brøster”, så blev sammenligningen dog foretaget. Til slut blev forholdet mellem brud og brudgom en hed affære, og prædiken slutter: ”Naar vi forelsker os i Brudgommen, naar hand elsker os igien som sin Brud, saa skulle vi synge ham et frydefuldt – Allelujah.”¹⁹

I den afskrift af prædiken, som geheimestatsminister Otto Thott havde i sin manuskriptsamling, bevidner præsten M. Wibe og degnen F.N. Bech, som tillod Bie at prædike, at han holdt prædiken ”med sømmelig Ærbødighed og af alle tilstedeværende Tilhørere med Stilhed og Andagt paahørt.” Dette vidneudsagn dateret d. 30. maj 1770 hjalp ikke Bie, og der verserede rygter om, at Bie skulle have medtaget prostituerede i sin bøn.²⁰ Hvad end der var sket i Hvidovre, så fik Bie en dom på seks års fængsel af højesteret i 1771 for sit eksperiment med den gejstlige genre. På det tidspunkt var debatten om Philopatreas på sit højeste. Bie havde bragt sig i en position, hvor han kunne fjernes fra offentlighedens fokus, og han blev forvist til kolonien Trankebar i Indien. Proportionen mellem forbrydelse og straf var i Bies tilfælde helt uforståelig uden den litterære kontekst: hans anvendelse af den ubegrænsede trykkefrihed sammenholdt med hans hektiske karriere som poet og pamfletist.

Trykkefriheden, autorsygen og anonymitetens politisering

I september 1770 lød begrundelsen for ”at ingen efterdags skal være pligtig og forbunden til at lade sine Bøger og Skrivter, som han vil overgive til Trykken, underkaste den hidtil anordnede Censur” i sin fulde ordlyd således:²¹

Det er saavel skadeligt for Sandheds upartiske Undersøgning, som og hinderligt i at oplyse de ældre Tiiders Vildfarelser og Fordomme, naar redeligen sindede, og for det almindelige Vel samt deres Medborgeres sande Bedste, nidkjære Patrioter skulle, formedelst Persons Anseelse, Befalinger, eller forudfattede Meninger, skrækkes fra, eller forhindres at skrive frit, efter deres Indsigt, Samvittighed og Overbevisning, samt at angribe Misbruge, og lægge Fordomme for Dagen.

Året efter d. 7. oktober 1771 blev det præciseret at en tryksag skulle have et ansvarligt ophav – enten forfatter, trykker eller forlægger. Endelig efter tre år fik politimyndigheden d. 20. oktober 1773 mulighed for at straffe udgivere af aviser og ugeblade med inappellable bøder for omtale af rygter eller forhold som angik staten og regeringen. Den første til at indramme trykkefriheden som periode var redaktøren af den løbende bibliografi *Fortegnelse over alle de Skrifter, som siden Trykkefriheden ere udkomne*. Fortegnelsens tre årgange fra 1771 til og med 1773 skabte en særegen litterær tidsregning omkring trykkefrihedens fødselsdag den 14. september, og da fortegnelsen ophørte med at udkomme ultimo september 1773 erklærede redaktionen ”Trykkefriheden” for en afsluttet periode, og fortegnelsens anonyme ophavsmænd bedømte samtidig dens karakter. I et efterord ”Til Læserne” hed det, at fortegnelsen havde sin oprindelse ”Paa en Tid, da enhver vilde være Skribent, da Forfatterne under lokkende Titler søgte at sælge deres ubetydelige Smørerier”. Da havde det været nødvendigt med anmeldelser, som kunne bedømme trykkefrihedens gode virkninger, samt ”standse den af god Afsætning, endog hos de alleruselste og ganske udyrkede Genier, forarsagede Autorsyge.”²²

Nu blev trykkefriheden indskrænket, og både dens gode og dårlige virkninger var en overstået periode. Fortegnelsen ophørte med at udkomme. Ifølge de skeptiske kritikere havde den ubegrænsede trykkefrihed medført en epidemisk ’autorsyge’, hvor alle ville være skribenter, og ’autorsygen’ truede det litterære markedes sundhed. Men hvordan var forfatterrollen i praksis?

Periodens begyndelse med Jacob Christian Bie og Philopatris-debatten var anonym, men hvordan forfatterrollen faktisk blev anvendt under trykkefriheden får man et indtryk af i Luxdorps samling af trykkefrihedens skrifter. Luxdorph holdt ikke blot øje med Bies aktiviteter, men samlede som chef for kancelliet alle de skrifter, som trykkefriheden efter hans

Luxdorps samling af trykkefrihedens Skrifter

Antal publikationer før Struensees fald (1770–jan. 1772)

Pseudonymer 107   Anonymer 240   Forfatterophav 35

Antal publikationer efter Struensees fald (1772–1773)

Pseudonymer 37   Anonymer 365   Forfatterophav 114

opfattelse gav anledning til, og han lod dem indbinde i 46 bind, som i dag findes på Det Kongelige Bibliotek i København.²³

Anonymitet var klart den foretrukne forfatterrolle i trykkefrihedsskrifterne, og man kan se en udvikling fra pseudonym til anonym publicering efter Struensees fald i januar 1772. Anvendelse af pseudonym muliggjorde debat mellem pseudonyme skribenter, mens denne debatform stort set forsvandt, efter at trykkefrihedens ophavsmand var fældet. I trykkefrihedens sidste år så man en øget polarisering mellem anonyme tekster og tekster med forfatterophav.

Perioden med ubegrænset trykkefrihed i begyndelsen af 1770'erne var helt central for forandringen i anvendelsen af den anonyme forfatterrolle. For det første blev anonymiteten politisk, og for det andet satte den anonyme pamfletlitteratur en ny kontekst for rollen som autor eller forfatter.

Begrebet 'autorsyge' var udtryk for de litterære kritikeres afmagt: 'autorsyge' var en tilstand, hvor de kritiske vogtere af det litterære marked havde tabt overblikket over, hvem der skrev hvad til hvem. Den anonyme forfatterrolle var central i denne sammenhæng: anonymiteten var ikke længere et rollespil, den blev reel, og rollen som autor var ude af kontrol. Der var ikke længere tale om Holbergs, Fastings og Klopstocks pseudonyme og anonyme forfatterroller, men om forfattere som ikke havde været omkring universitetets censur, og som ikke havde en identificerbar plads i standssamfundets kommunikationssystem. Studenter publicerede eksempelvis på lige fod med embedsmænd. Trykkefrihed forandrede betydningen af den anonyme forfatterrolle. Hertil kom anonymitetens politisering.

Forordningen om trykkefrihed, som indledte dette afsnit, rummer en dyb optimistisk tro på, at offentlig debat fører til "Sandheds upartiske Undersøgning". En fri opinion ville bringe oplysning i stedet for vildfarelser og fordomme. Den samme optimisme forplantede sig til Hans Holcks Adressekontor, som i trykkefrihedens første tid indledte et nyt projekt: *Magazin for Patriotiske Skribenter*, som eksemplarisk blotlægger problemet med anonymitetens politisering.

I Adressekontorets nye ugeblad kunne enhver, anonymt og gratis komme til orde med patriotiske forslag til det offentliges vel. Det første titelblad i sin fulde længde beskriver intentionen: *Magazin for patriotiske Skribenter, hvori Politiske, Moralske og Historiske Materier uden Bekostning indføres. Begyndt med Skrive-Friheden. Første Aargang 1771. Udgivet af Adresse Contoiret i København.*

Efter 20 numre var en ledende artikel, som trak grænser for den offentlige politiske debat blevet bydende nødvendig. Problemet var netop den anonyme forfatterrolle og anonymitetens karakter. På den ene side var upartiskhed i vurderingen af en artikel lettest at opnå, når forfatteren var anonym og ukendt for redaktionen. På den anden side stod det klart, at anonymitet under trykkefriheden styrkede partiskhed og egen nytte.

Redaktionen forsikrede, ”at Magazinet's Blade er bestemt til et frit og ubekosteligt Rum for enhver Ven af Fædrelandet, som med nyttige og veltænkte Afhandlinger og Betænkninger vil tjene det Almindelige til Statens heldige Fordel.” Videre redegjorde redaktionen for, at redigeringen ville tjene offentlighedens interesse, og den garanterede: ”at en rigtig Upartiskhed altid skal deri styre Pennen, hvilket des lettere kan skee, da Forfatterne ere os ubevidste.” Men redaktionen måtte træde i karakter og på en måde erstatte den gamle statslige censur med privat redigering: ”Af det anførte følger da nødvendig: At alle hårde og partiske Stridsskrifter, [...] der forleder dem fra Satsens grundige og upartiske Behandling, [...] i disse Blade ej med nogen Ret kan fordre at anføres!”²⁴

Det var blevet klart, at det var nødvendigt at sortere i bidragene til den offentlige debat for at undgå de dårlige virkninger af friheden. Anonymitet var på den ene side en forudsætning for upartisk kommunikation i et standssamfund. Men samtidig blev anonymiteten et praktisk politisk problem, når censuren var ophævet. Offentligheden kunne ikke rense sig selv. En form for censur måtte genopfindes i form af decentral redaktion af offentlighedens kanaler.

Anonymiteten fungerede ikke under en kommunikation, som var fri for censur. Det var en erfaring som man rent praktisk kan se, at redaktørerne indhøstede i trykkefrihedens første måneder. Den patriotiske fornuft og almeninteresse blev snigløbet af partiånd. De fordele, der måtte være ved anonymitet i et standssamfund med styr på offentligheden, kunne ikke umiddelbart overføres til en fri offentlighed. Det var en af de væsentligste erfaringer, som blev indhøstet under tiden med trykkefrihed.

Forfatterrollen og forlæggeren: Søren Gyldendal

Bibliografien over trykkefrihedens skrifter var et af de første skrifter, som Søren Gyldendal blev forlægger for. Fra september 1772 udkom *Fortegnelse over alle de Skrifter, som siden Trykkefriheden ere udkomne hos Gyldendal i Trompeteer-Gangen*. Søren Gyldendal kom til København som student i 1766, og han bidrog sammen med studenterkammerater fra Ålborg med anmeldelser til 'Fortegnelsen', som fra begyndelsen blev udsendt af boghandler Kannevorff i Silkegade.²⁵ Trykkefrihedens bogmarked blev i bogstaveligste forstand afsat for Gyldendals forlagsvirksomhed. Det var sandsynligvis Søren Gyldendal som udgiver, der skrev efterordet om 'autorsygen' i det sidste nummer af 'Fortegnelsen'. Kvalitet eller ej, trykke-

friheden havde i en periode afsløret bogmarkedets potentielle omfang og indtjeningsmuligheder, og fra at være medarbejder hos Kannevorff stod Gyldendal frem som forlægger i 1772 i beskedne omgivelser i Trompeteer-Gangen. I 1776 overtog han Kannevorffs adresse og boghandel i Silkegade, hvor han ekspanderede forlaget, som i 1787 flyttede ind i et stort palæ i Klareboderne.²⁶

Kredsen bag udgivelsen af fortegnelsen over trykkefrihedens skrifter blev opinionsdannelsens spydspids i det nye litterære klubliv, som opstod i 1770ernes København. Søren Gyldendal var medlem af den toneangivende Drejers klub, som blev dannet i 1775. I klubmiljøet havde Gyldendal nærkontakt med det litterære og politiske netværk i København. Som forlægger kombinerede han det gamle privilegiesystem med et kontrakt-system mellem forfatter og forlægger. Det viser to eksempler fra forlagets tidligste tid.

I maj måned 1775 fik Gyldendal kongeligt privilegium på to skolebøger. Han og hans arvinger fik eneret til at trykke eller lade de to bøger trykke i 20 år til en fast pris, som skulle trykkes på titelbladet. Der var tale om nye forordnede skolebøger til landets latinskoler, og især den ene blev en klassiker både i og uden for skolevæsenet: Ove Mallings *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*. Forfatteren blev overhovedet ikke nævnt i Gyldendals bevilling. Ove Malling havde gjort sit arbejde, og hans rolle var udspillet, mens det Gyldendalske forlag fik en fast indtægtskilde.²⁷

Det andet eksempel er en kontrakt fra 1776 med forfatteren Charlotte Dorothea Biehl vedrørende udgivelsen af hendes oversættelse af Cervantes *Don Quixote*. Biehl havde fulgt Klopstocks opfordring og selv samlet 350 abonnenter, som hun selv for egen regning, risiko og indtægt forsynede, men derefter solgte hun sats, kobberstukne plader og retten til yderligere trykning til Gyldendal for et fast beløb.²⁸ Cervantes udgivelsen var et fælles økonomisk projekt mellem forlægger og oversætter, hvor forlæggeren undgik hele den indledende investering i sats og den første indtjening på abonnenterne, mens han havde muligheden for en større indtjening på de sidst solgte eksemplarer.

Det bedste indblik i forfatterens økonomi ved slutningen af 1700-tallet giver *Læsendes Aarbog*, som på en måde fortsatte intentionen fra fortegnelsen over trykkefrihedens skrifter: Som en reaktion på trykkefrihedens indskrænkning med forordningen om trykkefrihedens grænser i 1799 udgav bogtrykker Klaus Henrik Seidelin i samarbejde med litteraturprofessor Rasmus Nyerup *Læsendes Aarbog* i tre årgange fra 1799–1801.

Bogmarked, pressevæsen og censurforhold skulle i fokus, og ved siden af en bibliografi over alle årets bøger blev der plads til blandt andet artikler om bogtrykkerierne historie i København og ”Den litterære Priskurant”.²⁹

Priskuranten skabte offentlighed om forfatterens indtægter. Seidelin indsamlede oplysninger om, hvad forfatterne blev betalt pr. ark, det vil ofte sige 16 sider oktav, for forskellige typer arbejde.

Den æstetiske digterrolle fik en parallel i den økonomiske forfatterrolle. Man kunne se, hvad romanskriveri ifølge priskuranten indbragte pr. trykt ark. Det mest lukrative, man kunne forfatte, var skuespil, som kunne indbringe mellem 20 og 60 rigsdaler pr. ark, mens historiske skrifter kun gav mellem 2 og 9 rigsdaler. Forfatternes økonomiske interesse i bogmarkedet blev synlig, men samtidig demonstrerer priskuranten, at forfatterne omkring 1800 fortsat normalt blev betalt én gang for alle for en udgivelse, mens forlæggeren stod alene på markedet.

Med forlæggerens begyndende dominans på bogmarkedet trådte bogtrykkerne efterhånden i baggrunden som underleverandører, mens forfatterne trådte mere i karakter. En kombination af forandring i såvel de økonomiske som de politiske rammer for bogproduktionen og det litterære marked bidrog til 1700-tallets forandring af forfatterrollen. Den anonyme forfatterrolle, som havde været fremherskende i første halvdel af 1700-tallet, blev politiseret, og den blev til sidst omfattet af censurlovgivning ved forordningen om trykkefrihedens grænser fra 1799. Bøger skulle have et juridisk ophav. Samtidig åbnede det ekspanderende litterære marked nye økonomiske muligheder for forlagsboghandel og forfattervirksomhed.

Summary

Authorship, anonymity and the liberty of the press in Denmark in the eighteenth century. By Henrik Horstbøll. By using the national bibliography of Denmark prior to 1830, it is possible to get an impression of change in matters of anonymity and authorship from the eighteenth to the nineteenth century. The decrease of anonymity followed changes in the economic and political context of authorship: the first law establishing the right of first publication, or copyright, from 1741 and the abolition of pre-publication censorship in 1770. During the period of unlimited freedom of the press 1770–1773, anonymous publishing became political, and editors of journals and newspapers had to reinvent censorship as a civil editorial practice. A case study of the poet, ‘nouvelliste’ and pamphleteer Jacob Christian Bie sheds light on economic conditions and the political context of writing and publishing both before and during the period of the liberty of the press. Furthermore, the profound expansion of the production of books in the wake of this liberty of the press nourished the rise of the publisher and the publishing house and added to the decline of the importance of printers and the print shop on the literary market, changing the legal and economic status or position of the author.

Noter

1. "That common classical practice (the common use of anonymity) shows that the invention of the printed book did not impose this particular paratextual element (the name of the author) as quickly and firmly as it imposed certain others." Gerard Genette: *Paratexts. Thresholds of interpretations* (Cambridge, 1997), 37.
2. Jens Bjerring Hansen: *Holberg og Bogen. Om Peder Paars, socialt forfatterskab og litteraturhistoriens empiriske grundlag* (Ph.D.-afhandling, København, 2010).
3. F.C. Schönau: *En kort Afhandling om Romaner*. Optrykt og indledt af Carl Dumreicher (København, 1941 [1753]), 7–22.
4. *Bibliotheca Danica* bd. 4. 222. Ehrencron-Müller: *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*, bd.3 (København, 1926), 18–23.
5. Martha Woodmansee: "The genius and the copyright. Economic and legal conditions of the emergence of the 'author'" i *Eighteenth-Century Studies* 17:4 (1984), 426.
6. Christian 6.s Forordning af 7. Januar 1741.
7. Woodmansee: "The genius and the copyright", 436.
8. Woodmansee: "The genius and the copyright", 440–41.
9. Johan Fjord Jensen m.fl. (red.): *Dansk Litteraturhistorie* 4 (København, 1983), 37–39.
10. [Klopstock, Friedr. Gottl.]: *Der Messias* 1– [3] (København, 1755-[68]).
11. N.M. Petersen: *Bidrag til den danske Litteraturs Historie*, 5. *Oplysningens Tidsalder 1750–1800, Anden Afdeling* (København, 1861), 244. Loddess oversættelse blev genudgivet i 1769 og 1779 – nu uden "Forsøg" i titlen, men blot som "Fabler og Fortællinger".
12. Jacob Christian Bie: *Originale Danske Moralske Fabler, i bunden Stiil* (København, 1765), 13.
13. *Novitanus* 4, (6. Juni 1765), 29.
14. *Novitanus* 4, (6. Juni 1765), 31.
15. "Charlotte Dorothea Biehls Historiske Breve" *Historisk Tidsskrift* 3.r. IV, (København, 1865–1866), 279–312.
16. Eiler Nystrom (red.): *Luxdorphs Dagbøger* bd. 1 (København, 1915–30), 257.
17. J.C. Bie: *Originale Danske Moralske Fabler, skrevne af Jacob Christian Bie* (København, 1767), A4–5.
18. Lorenz Bie: "Forfatter-Juristen Jacob Christian Bie 1738–1798, med særligt henblik på hans ophold i Ostindien" i *Personal. hist. Tidsskrift* 12. r. II (København, 1947), 31–41.
19. Prædiken i Hvidovre Kirke d. 6. juli 1769 af Jacob Christian Bie. *Thott 410. Kwarto*. Det Kongelige Bibliotek.
20. R. Paulli: "Jacob Christian Bie" i *Dansk Biografisk Leksikon* 2 (København, 1979–84), 69–70.
21. Christian 7.s Reskript af 14. september 1770.
22. *Kritisk Fortegnelse over alle de Skrifter, som siden Trykkefriheden ere udkomne. Tredie Aargang fra 14. September 1772* (København, 1773), 433–35.
23. *Luxdorphs samling af trykkefrihedens skrifter*, bibliografi ved Henrik Horstbøll, www.kb.dk
24. "Om dette Magazins nærmere Indretning" i *Magazin for patriotiske Skribentere*, Adressekontoret den 9. marts (København, 1771).
25. Ehrencron-Müller: *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814* bd. 3 (København, 1926), 325–326. Svend Bruhns, *Bibliografiens historie i Danmark, 1700- og 1800-tallet* (Aalborg, 2004), 134–39.
26. Camillus Nyrop: *Bidrag til den danske Boghandels Historie*. Anden Del (København, 1870), 22.
27. Bevillingen er aftrykt i [Sofus Smith]: *Mindeblade om Søren Gyldendal. Dokumenter og billeder til belysning af hans liv* (København, 1942), 38–41.
28. Camillus Nyrop: *Bidrag til den danske Boghandels Historie*. Anden Del (København, 1870), 84–85.
29. K.H. Seidelin: "Den litteraire Priskurant, hvoraf kan dømmes om de skrivende Herrers Indtægter" i *Læsendes Aarbog for 1799* (København, 1800), 106–107.